

Danieliaus Gottliebo Settegasto knygos apie bites lietuviškieji leidimai kaip kultūrinio transfero atvejis

ŽAVINTA SIDABRAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
<https://ror.org/05ogfgn67>
zsidadbra@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6138-6176>

ANOTACIJA. Iš dabartinės Lenkijos teritorijos kilęs Karaliaučiaus universiteto auklėtinis Danielius Gottliebas Settegastas (1741–1813) nuo 1763-ųjų iki mirties dirbo Priekulės (vok. *Prökuls*) mokyklos mokytoju. XVIII a. pabaigoje jis parengė ir išleido tris bitininkystės vadovėlio variantus – du vokiečių kalba ir vieną lietuviškai. Tai buvo liaudies švietimui skirtos knygos. XIX a. viduryje Settegasto vadovėlį taip pat liaudies švietimo tikslais Didžiosios Lietuvos gyventojams adaptavo Simonas Daukantas. Straipsnyje, pasitelkus kultūrinio transfero metodologiją, aptariami abu lietuviškieji Settegasto knygos apie bites leidimai kaip Liaudies apšvietos idėjų adaptacijos skirtingomis kultūrinėmis sąlygomis pavyzdžiai¹.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuvos literatūra; Liaudies apšvietą; knyga apie bites; Simonas Daukantas; Romantizmas; kultūrinis transferas.

Danielius Gottliebas Settegastas (Danielius Gotlybas Zetegastas, 1741–1813) buvo kilęs iš dabartinės Varmijos Mozūrų vaivadijos Raistpilio (vok. *Rastenburg*,

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal projektą „Prūsijos Lietuvos literatūra (XIX a. – XX a. pradžia): sava netapusį lietuvių literatūros dalis“ (sutarties Nr. S-MIP-22-14).

Received: 04/11/2025. **Accepted:** 10/12/2025.

Copyright © 2025 Žavinta Sidabraitė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

lenk. *Kętrzyn*) apskrities Bartų (kita forma Bartėnų; vok. *Barten*, lenk. *Barci- any*) miestelio². Karaliaučiaus universitete imatrikuluotas 1759 m. rugsėjo 28 dieną³. Kunigo šventimų Settegastas negavo. Nuo 1763-ųjų iki mirties dirbo Priekulės (vok. *Prökuls*) mokyklos, vienos stipriausių tokio tipo mokyimo įstaigų krašte, mokytoju⁴. Dirbdamas mokytoju Priekulėje Settegastas parengė ir išleido tris bitininkystės vadovėlio variantus – du vokiečių kalba ir vieną lietuvių. Imtis rengti populiarią ugdomąją knygą apie bitininkystę jį paskatino XVIII a. pabaigoje Prūsijoje pagreitį įgavusio Liaudies apšvietos judėjimo idėjos. XIX a. viduryje Settegasto vadovėlių liaudies švietimo tikslais Didžiosios Lietuvos gyventojams adaptavo Simonas Daukantas.

Straipsnio tikslas – pasitelkus kultūrinio transfero metodologiją aptarti du lietuviškuosius Settegasto knygos apie bites leidimus kaip Liaudies apšvietos idėjų adaptacijos skirtingomis kultūrinėmis sąlygomis pavyzdžius.

POPULIARIAUSIOS LIAUDIES APŠVIETOS SĄJŪDŽIO IDĖJOS

Liaudies apšvieta – tai praktinius tikslus kėlęs liaudies švietimo judėjimas, siekęs visapusiškai ugdyti žemesnius socialinius sluoksnius: diegti moralines normas, skatinti asmeninę atsakomybę, pilietiškumą, supažindinti su naujaisiais gamtos ir kitų mokslų pasiekimais, kelti ekonominį raštingumą. Pirmiausia imta leisti dvasinį ir dorinį ugdymą propaguojančias knygeles, o nuo

² [Carl Rehs], *Michael Kurella und Daniel Gottlieb Settegast, zwei ostpreußische Pioniere der Bienenzucht als Zeitgenossen des „Alten Fritz“*. Aus ihren Büchern ausgewählt und eingekleidet von Carl Rehs, in: *Wie wir wurden! Eine Buchreihe aus der Geschichte der deutschen Bienenwirtschaft*, Bd. 5, herausgegeben von Karl Hans Kickhöff, Leipzig: Leipziger Bienenzeitung, 1942, p. 41; Kurt Forstreuter, „Settegast, Daniel Gottlieb“, in: *Altpreußische Biographie*, Bd. 2: *Maltitz-Z*, herausgegeben im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung von Christian Krollmann, Kurt Forstreuter, Fritz Gause, Marburg, Lahn: Elwert, 1967, p. 667; Albertas Juška, „Settegast (Zetetastas) Daniel Gottlieb“, in: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 4: *Rahn–Žvižėžeris*, Mažosios Lietuvos fondas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 235–236.

³ Georg Erler, *Die Matrikel der Universität Königsberg i. Pr. 1544–1829*, Bd. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, sąs. 1–2, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1911–1912, p. 473.

⁴ Albertas Juška, *Mažosios Lietuvos mokykla*, Mažosios Lietuvos fondas, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2003, p. 413.

XVIII a. aštuntojo dešimtmečio labai sustiprėjo ekonominio švietimo kryptis. Parengtų populiarių knygelių adresatas buvo valstiečiai, samdiniai, amatininkai, pribuvėjos ir netgi paprasti kareiviai⁵.

Šalia praktinių gyvenimo patarimų, svarbiausias liaudies švietimo tikslas buvo adresato mentaliteto pokytis, priešinimasis prietarams, išankstinėms nuostatoms ir tradicionalizmui. Judėjimo nariai propagavo ūkininkavimą (ekonomiką) ir gyvenimo būdą, grįstą „protingais“ ekonomijos, medicininės prevencijos, higienos ir moralės pagrindais. Iš pradžių tai veikiau buvo didaktinis mokymas, o XVIII a. septyniasdešimtais metais susiformavo „pasidalijimo“ (vok. *geteilten*) arba „bendraujančio“ (vok. *Verhältnismäßigen*) švietimo konceptas, kurio priemonės ir tikslai buvo derinami prie adresato gebėjimų. Zenitą Liaudies apšvieta pasiekė XVIII a. pabaigoje ir gyvavo iki pat XIX a. vidurio. Tačiau per pirmąją XIX a. pusę jos įtaka vis menko, kol amžiaus viduryje visai nunyko.

Judėjimo pradžioje į liaudies švietėjų gretas jungėsi aukštesnio rango administracijos valdininkai ir dvarininkai, jie stojo į įvairias ekonomines visuomeni naudingas draugijas. Kiek vėliau įsitraukė kunigai, mokytojai, gydytojai ir kiti labiau išsilavinę visuomenės nariai. Tačiau kaimo žmonių švietimu daugiausia rūpinosi kunigai ir vietos mokytojai. Vėlyvojoje stadijoje Liaudies apšvieta jau nebebuvo pavienių asmenų iniciatyva: ji takiai perėjo į valstybės leidžiamus įstatymus, labiausiai susijusius su mokykla⁶.

DANIELIAUS GOTTLIEBO SETTEGASTO KNYGOS APIE BITES LEIDIMAI VOKIEČIŲ KALBA

Sodininkystės ir bitininkystės populiarinimas tapo svarbiu „ant žemės“ gyvenusių žemesnių sluoksnių švietimo dėmeniu diegiant sumanaus šeimininkavimo idėjas. Bityno steigimas, anot liaudies švietėjų, buvo paprastesnė, didelio materialiojo įnašo ir specialių įgūdžių nereikalaujanti, bet ūkio pajamas gerokai padidinti galinti veikla. Tad XVIII a. pabaigoje išleistas pirmasis

⁵ Heidrun Alzheimer-Haller, *Handbuch zur narrativen Volksaufklärung. Moralische Geschichten 1780–1848*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2004, p. XI–XII.

⁶ *Ibid.*, p. 53.

Prūsijoje bitininkystės vadovėlis, parengtas Settegasto, visiškai atitiko Liaudies apšvietos dalyvių tikslus.

1 pav. *Bienencatechismus für meine Landsleute...*, 1795. Beyerische Staatsbibliothek, Oecon 1597

Knyga išėjo vokiečių kalba, pavadinta *Bienencatechismus für meine Landsleute*; darinnen ihnen deutlich in Fragen und Antworten die Kunst gelehret wird, von Bienen mit geringer Mühe großen Nutzen zu erlangen (Bičių katekizmas mano tautiečiams, kuriame jie aiškiai klausimų ir atsakymų forma mokomi meno, kaip iš bičių gauti didelę naudą be didelių pastangų). Jos pavadinimas ir antraštiniame puslapyje esanti informacija apie Settegasto narystę Rytų Prūsijos fizikos ekonomikos draugijoje Moronge (vok. *Mohrung*, lenk. *Morąg*) patvirtina neabejotinas autoriaus sąsajas su Liaudies apšvietos judėjimu.

Rytų Prūsijos fizikos ekonomikos draugija (vok. *Ostpreußische Physikalisch-Ökonomische Gesellschaft*) buvo įkurta 1789 m. Moronge. Oficialų statusą įgijo 1790-aisiais, vėliau pavadinta Karališkąja fizikos

ekonomikos draugija (vok. *Königliche physikalisch-ökonomische Gesellschaft*). Nuo 1799 m. veikė Karaliaučiuje. Draugijos nariai buvo dvarininkai, valdžios įstaigų tarnautojai⁷, o vienas iš svarbiausių tikslų – perduoti gamtos mokslų ir ekonomines žinias krašto gyventojams. Tad ji veikė kaip Liaudies apšvietos uždavinius vykdanči aktyvių visuomenės narių sąjunga.

⁷ Vytautas Gocentas, „Königliche physikalisch-ökonomische Gesellschaft [Karališkoji fizikos-ekonomikos draugija]“, in: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2: *Kas–Maž*, Mažosios Lietuvos fondas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 275.

Settegasto parengtą ir draugijos lėšomis išleistą knygą apie bites recenzavo du nariai, palydėjo draugijos direkcijos pratarmė, papildyta vieno iš draugijos skirtų recenzentų, tokio Krispieno, priedu, papuošė keturios vario raižinių iliustracijos – dvi paties Settegasto ir dvi recenzento Krispieno – ir kokybiška spauda. Beje, dėmesys estetikai taip pat buvo zenitą pasiekusio Liaudies apšvietos judėjimo bruožas: liaudžiai skirtų knygų leidėjai skatino meninių sugebėjimų turinčius autorius rengti iliustracijas savo knygoms⁸. Taigi pirmąją Settegasto knygos apie bites leidimą galima laikyti pavyzdiniu Liaudies apšvietos judėjimo leidiniu.

Bitininkystės įgūdžių turintis suteikti leidinys atitiko rinkos lūkesčius. Po trejų metų išspausdintas antras vokiškasis Settegasto knygos leidimas, pavadintas *Das Wahre und Nützliche in der Bienen-Zucht allen Bienen-Freunden auf dem Lande nach lauter eigenen Erfahrungen kurz und deutlich gelehret* (*Teisingi ir naudingi bitininkystės [patarimai], remiantis tikra asmenine patirtimi trumpai ir aiškiai paaiškinti visiems bičių entuziastams kaime*)⁹. Antrasis Settegasto knygos leidimas, kaip ir pirmasis, pasirodė Hartungų spaustuvėje.

Dalykinis šio leidimo turinys iš esmės atitinka pirmąjį. Skiriasi tik medžiaugos išdėstymo struktūra ir priedai. Kaip rodo pratarmė ir pabaigoje pateiktas autoriaus žodis, ši laida, jau nebeparemta Rytų Prūsijos fizikos ekonominės draugijos, buvo orientuota ne tiek į bitininkystės propagavimą apskritai, kiek į bites auginančius praktikus – bičiuolius. Leidimas gerokai kuklesnis, be iliustracijų.

SETTEGASTO KNYGOS LEIDIMAS LIETUVIŲ KALBA

Lietuviškąją knygos versiją pavadinimu *Naudingos Biczû Knygeles tai eŧti aiŧkus Pamokinnimas kaip per iŧsmintinq Biczû Kawojinq galli daug Naudôs priŧipelnitis, wiffiems Bitteles Mylintiems ant gero raŧytos nû D. G. S. Prekulej* (toliau – S1801) Settegastas pats parengė ir išleido 1801 m. Karaliaučiuje, Gottliebo Lebrechto Heeringo ir Georgo Karlo Haberlando spaustuvėje. Vėliau dalį leidinio tiražo, galbūt kartu su spaustuve, nupirko lietuviškomis knygomis

⁸ Heidrun Alzheimer-Haller, *op. cit.*, p. 110.

⁹ Už leidinio nuorodą autorė dėkoja dr. Paului Dajai.

2 pav. Naudingos Biczū Knygeles..., 1801.
VUB, Lr 958

prekiavusi Gottliebo Lebrechto Hartungo našlė Sophia Christina su sūnumi Georgu Friedrichu. Vėliausiai šie Hartungų dinastijos atstovai, norėdami išvengti draudimo prekiauti kitų spaustuvių produkcija, ant įsigytų knygų leidimo duomenų užklįjavo lipdes su užrašu „Karalauczuje, 1806. Išspausintas karališkoje Knyg=Drukkawonėje Artungo“. Išlikę 1801 m. leidimo egzemplioriai šią lipdę turi¹⁰.

Šio Settegasto knygos leidimo pagrindu tapo pirmasis vokiškasis leidimas – *Bienencatechismus* (1795). Lietuviškojoje versijoje atsisakyta katekizmo, t. y. klausimų ir atsakymų, formos: vokiškojo leidimo klausimai lietuviškajame tapo tiesiog skyrelių pavadinimais. Nebėra ir su Rytų Prūsijos fizikos ekonomikos draugija susijusių priedų.

Knygą sudaro autoriaus prakalba („Prikalba“, p. 1–9) ir dėstomoji medžiaga, suskirstyta į 49 skyrius (Perfkyrimus, p. 10–154). Pirmuose šešiuose skyriu-

¹⁰ [Silvestras Baltramaitis], *Списокъ литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ, изданныхъ съ 1553 по 1903 годъ: приложение къ „Сборнику библиографическихъ матеріаловъ для географіи, этнографіи и статистики Литвы“*, составилъ С. І. Балтрамайтисъ, С.-Петербургъ: [типографія В. Безобразова и Комп.], 1904, įr. Nr. 177, p. 24; Vaclovas Biržiška (sud.), *Lietuvių bibliografija*, d. 2: 1800–1864, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidybos komisija, 1926, įr. Nr. 409, p. 107–108; Idem, *Antrosios Lietuvių bibliografijos dalies (1800–1864) papildymai*, in: Vaclovas Biržiška (sud.), *Lietuvių bibliografija*, d. 3, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidybos komisija, 1929, įr. Nr. 442, p. 114; Idem, *Lietuvių bibliografijos antrosios dalies (1800–1864) papildymai*, in: Vaclovas Biržiška (sud.), *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidybos komisija, 1935, įr. Nr. 409, skiltis CXIV; *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, įr. Nr. 1297, p. 459; Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 201–202.

se pasakojama apie bites (bites darbininkes, motinėles, tranus), aiškinama jų fiziologija, gyvenimo avilyje ypatumai. Tai siaurai bitininkystės praktikai nebūtinės žinios, tačiau sklandus jų integravimas į knygą atitiko programinę Liaudies apšvietos nuostatą liaudžiai skirtuose leidiniuose teikti ir bendresnių, greta būtiniausiųjų praktinių, gamtos mokslo žinių.

Didžiąją Settegasto vadovėlio dalį, žinoma, užima praktiniai bitininkystės patarimai: mokoma tinkamai prižiūrėti ir veisti bites, gaminti ir įrengti avilius, išgauti medų ir vašką, pateikiamas netgi paties autoriaus sukurtas midaus gamybos receptas. Knygą puošia dvi iliustracijos: 1) įklija su bityno vaizdu, įdėta tarp priešlapio ir antraštinio lapo; 2) įklija su šiaudinių avilių konstrukciją pristatančiu brėžiniu, įdėta tarp p. 24 ir 25. Knygos pabaigoje yra keturių nenumeruotų puslapių turinys („Prirodijimas“).

Lietuviškojo leidimo pratarmė, nors didžiąją dalimi tiksliai perrašyta pagal vokišką pirmojo leidimo pratarbę, maždaug pusketvirto puslapio sutrum-pinta. Orientuodamasis į lietuviškai kalbančius skaitytojus, Settegastas atsisakė vokiečiakalbės įvairiuose kituose kraštuose išėjusių knygų apie bites apžvalgos. Lietuviškoji prakalba, kaip ir vokiškoji, prasideda sakiniu-kreipiniu į skaitytojus:

Szta! mano Mieli Sufėdai, cze aß jums iteikiu grażes Knygeles, iß Kurriû turrit ißmukti, ißmintagey fu Bittemis beffielgdami be Procês bagoti 3mones paftot. – Aß jus toktaý taip aißkiey mokifu ßofa Knygellefa, kad wißlab gerray permannyfite. (S1801, p. 1)

Šis sakinytis iš esmės atkartoja antraštiniame puslapyje nusakomą tikslą – išmokyti kaimo žmones išmintingai prižiūrėti bites ir be vargo praturtėti. Toliau autorius, praleidęs minėtąją knygų apžvalgą, esančią vokiškojoje versijoje, imasi kovos su prietarais, kuriuose valstiečiai, jo nuomone, tiesiog skendi. Pramanus jis apibrėžia kaip netiesą, neįmanomus dalykus, kuriais valstiečiai linkę lengvai patikėti ir laikyti tiesa. Settegastas, kaip ir kiti švietėjai, gana tiksliai įvardija svarbiausias tamsių, t. y. neapsišvietusių, valstiečių lengvatikystės priežastis – tai įvykio neaiškumas ir aplinkos perduodamas stebuklinis paaiškinimas. Remtis prietarais valstiečiai ypač linksta, jei kas bloga nutinka jų gyvuliams. Kaip galima tikėtis, neblėstančią prietarų gyvybę Settegastas sieja su vyresnės kartos atstovais. Būtent jie, senolės ir senoliai, perduoda iš

praeities atsivejantį tamsumą. Pratarmės autorius skatina skaitytojus nesi-
duoti suvedžiojamus ir vadovautis sveiku protu, aiškiai sakančiu, jog staiga
veršio sunegalavimo priežastis negali būti kieno kalbėjimas (užkerėjimas),
o arklys negali apraišti perėjęs per neva piktą vietą.

Settegasto pratarmėje teigiama, kad kliovimasis prietarais yra ne šiaip ne-
kaltas kvailumas, o nuodėmė ir blogis, netgi socialiai kenksmingas dalykas.
Prietaurai leidžia pateisinti savo neveiklumą permetant kaltę ant niekuo dėtų
bendruomenės narių, sėja neapykantą, tampa persekiojimų priežastimi:

Ak bet tas nelabs Ūmonū Pramanimas, mieli Prietelei, tas daug Iškadôs daro. Tas
daro, kad jus tankiey czyftay nekaltus Ūmones, per fawo pikczáufus Neprietus
laikot; ir bille jums tokia Nepalaima tikkos, tai tûjaus jûs delto kaltinat ir perfek-
kinejat. (S1801, p. 3)

Prietarais grįsti paaiškinimai būna paprasti, todėl juos skleidžiantys
žmonės giriasi daug žiną. Tačiau Settegastas įsakmiai persergi skaitytojus:
„[N]ewierikit anniems. Nes tokie jus tiktay nor prigáuti...“ (S1801, p. 4). Iš-
mintis, rūpestingumas pratarmėje suvokiami kaip Dievo palaiminimą prišau-
kiančios veiklaus žmogaus savybės. O „flinki, nedawadningi, ir Puftelninkai“,
anot autoriaus, net negali pretenduoti į Dievo malonę, gali tik piktinti jį:
„Pons Diews ne nor mus žegnoti.“ Autorius ginčija, kad Dievas tikrai nori
palaiminti:

[B]et tu žmogau ir darryk, kas taw pûlas ir ką Diews liepęs yr, fakydams: Prakaite
fawo Weido walgyfi fawo Dûną; tai tiek: dirb[k] wiernay ir buk išmintings; tai ir
Pelną fawo gáufi; turrefi Dûną ir Ūegnone. (S1801, p. 5)

Įveikti žemesnių socialinių sluoksnių inerciją, protinį ir dvasinį pasyvu-
mą buvo viena svarbiausių ir sykiu pati sunkiausia liaudies švietėjų užduotis.
Leidžiamų švietėjiškųjų knygų autoriai, kunigai iš sakyklų siekė žadinti kri-
tinį adresatų mąstymą, ragino imtis aktyvios veiklos, nevengti atsakomybės,
tačiau valstiečių mentalitetas ypač sunkiai leidosi keičiamas – atkerėti kaimo
žmogaus pasaulį buvo labai nelengva.

Apmaudaudamas Settegastas pripažįsta, kad ir bites laikantieji, deja, taip
pat skendi prietauruose. Tokie bitininkai, anot autoriaus, skundžiasi vienas

šiuo, kitas tuo: vienas sako, kad kaimynas jį savo bitėmis apleidęs, kitas – kad, atvirksčiai, kaimynas jo bites nuviliojęs, trečias sako, kad dėl kito žmogaus „šelmerystės“ iš viso negalys jokio spiečiaus išlaikyti, ketvirtas dar dėl ko nors dejuoja. Ir visa tai, rašo Settegastas, tėra prietarai ir pramanai, dėl visų šių nuostolių kalti patys dejuojantys bitininkai, nes nemoka ir nežino, kaip tinkamai prižiūrėti bites. O reikalingų žinių kaip tik ir suteikiama knygoje. Pratarinės autorius nuolatos tikina, kad prietarų atmetimas, sveikas protas ir naujos žinios yra sėkmingo bitininkavimo laidas:

Sakau, jau wiffas tokias Pramones jus turrit atmefti, jey norit, kad jums fu Bittėmis pafifektu. Czia turrit fawo išminti wartot, kurre jums Diews yr dawęs ir nieką ne wiert, kaip tiktay, ką jus patys išpažint galit, Tėfą éfant. [...] Taigi todel ne miflikit, buk aš jus šofa Knygelefa wiffokiū Išmiflijimū bei Žynyftės Stukkiū mokifu. Ne! to jus cze nieko ne raffite. (S1801, p. 3)

Klaufykit, mano mieli Sufėdai, Bittes beffigamindami tikt bukit išmintingi, ir kawokit tus Paukštėlius kaip reikiant. Nės išmintingam ir rupeftingam Gaspadoriu[i] Pons Diews ir Žegnonę futenk. (S1801, p. 4)

Kas jufū nor Naudōs turreit nū fawo Bicžū, tas po wiffam ne tur nufitikkēt ant Pramonū, bet pats už šittus Naudingus Paukštelius tur rupintis, kaip pareitis. (S1801, p. 8)

Prakalbos pabaigoje įdėtą savotišką laudaciją bitėms, kurias pats autorius aiškiai myli (vadina jas deminutyvine „naudingų paukštelių“ forma), vis dėlto persmelkęs perdėm praktiškas Liaudies apšvietos puoselėtos ekonominės naudos leitmotyvas: „Ak, Bittes, tai gražus Skarbs yr! Kas jās tiktay ifiteik; tas į wienus Mettus kartais nū jū trillinkay tiek atgáun, kiek jam kaštawo“ (S1801, p. 9).

Settegasto knygoje apie bites gal pirmą kartą lietuviškuose tekstuose supriešinamas medus ir cukrus, pirmenybę atiduodant, žinoma, pirmajam: „Liggoniems Meddus yr tikras Atgaiwinnimas, bei fylinga Liekarftwa. Cukorus yr brangus; o ne per puffę taip fweikas“ (S1801, p. 9). Gali būti, kad Settegastas buvo susipažinęs su pirmuoju Prūsijoje vadovėliu apie žmogaus sveikatą – 1792 m. išėjusiu Heseno gydytojo Bernhardo Christopho Fausto (1755–1842) *Sveikatos katekizmu* (vok. *Gesundheits-Katechismus*).

Johanno Gottliebo Herderio (1744–1803) idėjos apie glaudžias kūrybinio impulso ir klimato sąsajas smelkėsi ir į praktinės žmogaus veiklos sritis. Klimatą pradėta ne tik stebėti, bet ir tiesiogiai sieti su žmogaus (iš)gyvenimo sąlygomis. Švietėjams atmintin giliai įsirėžė 1770-aisiais Vokietijoje kilęs badas. Dėl to siekta, kad valstiečiai išmoktų kuo geriau dirbti žemę, o stebėti orus tapo viena iš mėgstamų švietėjų temų. Štai kunigas Johannas Ludwigas Christas (1739–1813), žinomas kaip „bičių ir obuolių kunigas“ (vok. *Bienen- und Apfelfarrer*) publikavo 72 p. tomelį apie neįprastą 1783-ųjų orą – *Von der außerordentlichen Witterung des Jahres 1783*¹¹. Valstiečiams skirtose knygelėse liaudies švietėjai nuosekliai pabrėžė būtinybę ūkininkaujant atsižvelgti į vietos klimato sąlygas, dirvožemio ir reljefo ypatybes. Aiškino, kad akiai perimtos kitose vietose ir kitokiomis sąlygomis gyvenančių ūkininkų praktikos, kad ir sėkmingos, paprastai pasiteisina tik iš dalies.

Settegasto knyga apie bites nėra išimtis. Tiek vokiškos, tiek lietuviškos pratarinės pabaigoje jis pabrėžia svarbiausią savo parengtos knygos privalumą – du dešimtmečius trukusį iš knygų perimtų teorinių žinių patikrinimą ir pritaikymą Rytų Prūsijos klimato ir gamtinėmis sąlygomis – ir viliasi, kad skaitytojams jo darbas patiks:

[A]ß [...] nū jufū iffimeldžiu, kad man wißlab turrit wierit ir taip darryt; kaip aß jus mokifu. [...]

Nės Klaufykkit: aß daug gerrū Knygū fkaitęs effu, ir iš jū daug iffimokinnau, o ką mokinnau, tai wißlab ir pats bandžiau, dabodams: bau ir Tēfa bus?

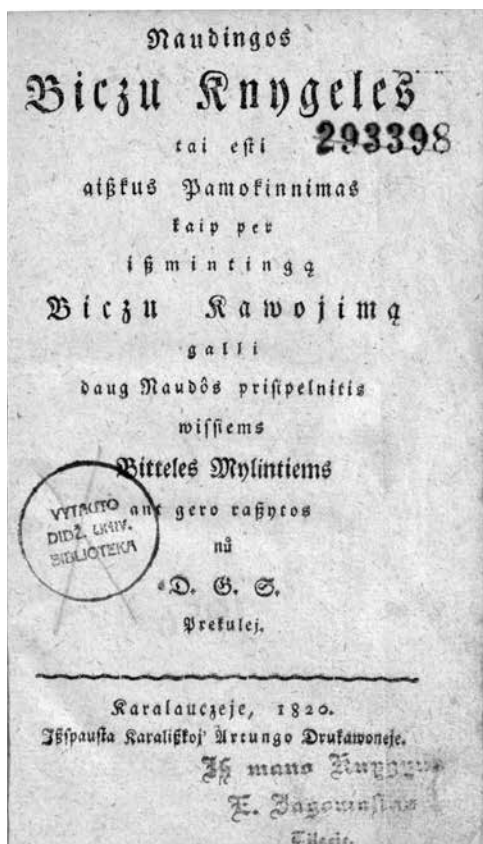
Taipo aß raddau, kad tofa Knygofa daug rods Tēfa ir geray yr; bet ir daug, kas mufū žemeje po wißfam ne naudinga, bet tikt iškadinga yr.

Dabar žurekit: Wißlab, ką aß pats per dvidešimt Metū esmi bandęs ir radęs, gerą ir Tēfą efant; tai aß jus, mano mieli Sufėdai, cze wiernay mokifu.

Argi ne patiks jums tokios Knygėles? Mißliju, kad gerray patiks. (S1801, p. 8–9)

Settegasto parengtos *Naudingos bičių knygelės* tapo populiariu XIX a. pradžios Prūsijos Lietuvos spaudiniu. Knygos patrauklumą lėmė neeilinis pasakotojo talentas, gyva kalba (liaudies švietėjas turėjo kalbėti liaudies kalba – ar bent jau kalba, kuri būtų suprantama liaudžiai), aiškiai išdėstytas bitininkystės mokslas, paremtas autoriaus teorinėmis ir, svarbiausia, per du dešimtmečius

¹¹ Heidrun Alzheimer-Haller, *op. cit.*, p. 260–261.

3 pav. *Naudingos Bičių Knygeles...*, 1820.
VUB, Lr 884

sukauptomis praktikos žiniomis. *Naudingas bičių knygeles* Specialioji bažnyčių ir mokyklų komisija rekomendavo įsigyti mokykloms. Prūsijos Lietuvos mokyklose XVIII–XIX a. naudotų vadovėlių istoriją tyręs Endzinas rašo:

Tai buvo įvykdyta, nes visuose Prūsų Lietuvos parapijų mokyklų sociacijų kasos apskaitų inventoriniuose sąrašuose rasime minint šią knygelę abiem kalbom, antrašte „Bienenbüchlein deutsch und lith[auisch]“. Tai reiškia, kad kiekviena mokykla turėjo ją lietuvių ir vokiečių kalbomis. Nurodymo dėl „Bičių knygelės“ panaudojimo pamokose nepavyko užtikti. Bet tai, kad ji inventorizuota mokyklose, rodo, jog ji įsigyta iš kasos lėšų. Įsigyti ką nors mokyklos kasos lėšomis tebuvo galima aukštesnių valdžios organų nurodymu. Tuo pačiu ji buvo aprobuojama naudojimui.¹²

Kad Settegasto knygą rekomendavo naudoti Prūsijos Lietuvos mokyklose kaip mokymo priemonę, teigia ir Domas Kaunas¹³.

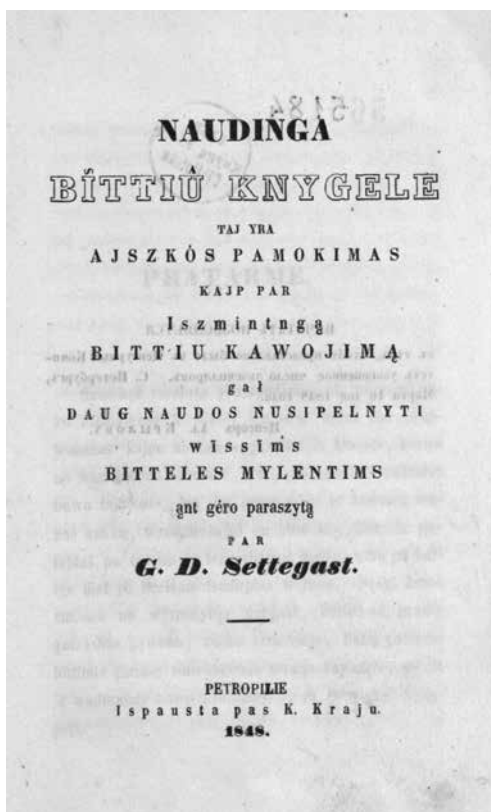
Hartungams, matyt, gana sėkmingai pavyko išparduoti perpirktą ar kartu su spaustuve įsigytą 1801 m. leidimą, todėl spaustuvė ėmėsi rinkti antrąjį. Jis, pavadintas *Naudingos Bičių Knygeles tai esti aiškus Pamokinnimas kaip per išmintingą Bičių Kawojimą gali daug Naudos prisipelnitis, wiffiems Bitteles Mylintiems ant gero rašytos* (toliau – S1820), Hartungų spaustuvėje išėjo

¹² Arnoldas Endzinas, „Mokymui naudotų lietuviškų knygų Rytų Prūsijoje klausimu (XVIII–XIX a. pirmas ketvirtis)“, in: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1966, t. 5, p. 154.

¹³ Domas Kaunas, *op. cit.*, p. 121.

1820-aisiais. Settegastas buvo miręs prieš septynerius metus, tad leidimo jau nebepamatė. Perrenkant kiek taisyta korektūra (pavyzdžiui, *dirb wier-nay* (S1801, p. 5) → *dirbk wiernay* (S1820, p. 4); *Ruperffßû* (S1801, p. 5) → *Rupescziû* (S1820, p. 4) ir pan.), nebeliko kai kurių grafemų (pavyzdžiui, I su šakele), turinys iš knygos pabaigos perkeltas į priekį, iliustracijos sukeistos vietomis – priešlapyje įklijuotas šiaudinių avilių brėžinys, o bityno iliustracija įklijuota tarp p. 30 ir 31, t. y. 11-ame skyriuje, kur ir aptariami bityno įrengimo ypatumai.

SIMONO DAUKANTO PARENGTAS SETTEGASTO KNYGOS LEIDIMAS

4 pav. *Naudinga bĭttių knygelė...*, 1848.
NMMB, 565184/BKC-2

Praėjus daugiau nei dvidešimčiai metų į Settegasto knygos apie bites 1820-ųjų leidimą dėmesį atkreipė Didžiosios Lietuvos švietėjas, istorikas romantikas Simonas Daukantas. Jo parengta *Naudinga bĭttių knygelė taj yra ajszkŏs pamokimas kajp par Iszmint[i]ngą bittiu kawojimą gał daug naudos nusipelnyti wĭssĭms bĭtteles mylentims qnt gĕro paraszytą par G. D. Settegast* (toliau – D1848) išėjo Sankt Peterburge 1848 metais (carinės cenzūros patvirtinta 1848 m. kovo 16 d.). Parengėją žinome iš kriptonimu S. D. pasirašytos pratarinės (antraštiniam puslapyje nurodytas tik Settegastas). Settegasto knygą Daukantas perleidžia be kupiūrų, jo pratarinę pavadina „Prakalba raszytojo“. Knygos struktūros be-

veik nekeičia, tik pradžioje buvusį turinį vėl nukelia į pabaigą. Daukanto leidime abi iliustracijos įklijuotos į tinkamas teksto vietas: pirmoji su šiaudinių avilių brėžiniais įdėta ne priešlapyje, kaip Settegasto knygoje, o 7-ame skyrelyje, kuriame aiškinamos avilių rengimo ypatybės; antroji su bityno vaizdu įklijuota 11-ame perskyme, kuriame vardijami bityno įrengimo, avilių sustatymo patarimai. Leidimo rašmenys ir kalba pritaikyti prie adresato – Didžiosios Lietuvos skaitytojų. Lotyniškasis šriftas – vizualiai ryškiausia Daukanto leidimą nuo Settegasto skirianti ypatybė. Į dalykinę knygos turinį kištasi labai nežymiai, daugiausia dėl adresato – pavyzdžiui, vietose, kur Settegastas mini Prūsijos Lietuvą, Daukantas rašo „Žemaičių žemė“:

Sakau: Kas musŭ Prufŭ Žemeje nŭ sawo Bicziŭ be Procŭs nor daug Naudŭs tur-rŭt, tas jas tur laikyti ŭaudinniŭŭ Awiliŭŭŭ... (S1820, p. 21) → Sakau: Kas musŭ Žamajtiŭ žámiej’ nu sawo bŭttiŭ be wargo nor daug naudŭs gauti, tas tŭr lajkyti bittys sziaudŭniuse auluse... (D1848, p. 14).

Šurekis, kokia Prufŭ Žėme! Tai Žeme, kurroje Piens bei Meddus teka! (S1820, p. 118) → wejzieket, kŭke Žiamajtiŭ žiame. Taj žiame, kŭrioie piens bej medŭs teka (D1848, p. 107).

Daukantas koreguoja vieną kitą Settegasto tekste įsivėlusį riktą ar, jo akimis žiūrint, alogizmą (bene ryškiausias toks pakeitimas yra pavadinime, kur daugiskaita *knygelės* pakeista į vienaskaitą *knygelė*).

Knygos leidimą Daukantas papildė savo paties parašyta 5 puslapių pratar-me, kurios paskirtis – integruoti leidinį į XIX a. vidurio Didžiosios Lietuvos istorinį kultūrinį kontekstą. Daukanto pratar-mė iš esmės skiriasi nuo Settegasto. Tai ne kaimo žmonių mokytojo, švietėjo ar bitininko tekstas, o mokslininko istoriko ir romantiko žodis, kuriam svarbiausia – įskiepyti bitininkystės amatą į Lietuvos valstybės istoriją. Pratar-mę pradeda ilgas, periodą primenantis sakiny-s:

Sonowŭs rasztuse yra rŭndama, iog nu senŭ lajkŭ Žiomajtiuse ir wissoj’ Lietuwoj’ bŭttes yra mŭnawoiemas kajpo abelnasis gywolis to kraszto, kŭrios ne wen kiejmŭ darzuse arba ipatingose bŭtŭnicziose buwo lajkomas; bet dar pates gŭres to kraszto, maźne sakau, wasaros lajkŭ nu bŭtiŭ uźŭ, kŭrioie pałajdas po ouksus ŭr ŭszdŭrbusius medius arba po bartys dieł jŭ ticzioms ŭszdirptas wejsies. (D1848, p. [o])

Nuo pat pirmo sakinio Daukantui svarbu liudyti bičių ir girių sąsają, pabrėžti buvus ir vienų, ir kitų apstybę. Bitės – „visuotinis Žemaitijos ir visos Lietuvos gyvūnas“, laikytas prie namų ir giriose, uoksuose bei drevėse, laisvai gyvenęs. Bičių buvę tiek daug, kad vyresnybė buvo paskyrusi žmones, nieko nemokančius už žemę, „ant kurios“ gyvena, turinčius rūpintis tiktai bitėmis, „giriose siuvančiomis“, dėl to jie buvo vadinami bitininkais, o jų prižiūrėtojai – bitkopiais (D1848, p. I). Matome, kad Daukantui svarbu parodyti ne tik į gilią senovę įaugusias, socialiai įtvirtintas bitininkystės tradicijas Lietuvos valstybėje, bet ir nuo neatmenamų laikų gyvavusius profesijos įvardijimus.

Senosios Lietuvos kaip gausos krašto įvaizdis išlaikomas ir toliau, tik dar atsiranda laikmečio orientyras ir spėjamas dokumentinis šaltinis. Daukantas rašo:

Praszalejtej dewintamije ąmžiūie kėlawusis po musą krasztą sawo rasztuse sako, iog swiets mīdu gėrous o dīdoumene kómelės pieną rugusi. (D1848, p. I)

Daukantas čia remiasi vadinamojo Wulfstano pasakojimu (IX a.), kuriame kaip tik teigiama, jog Lietuvoje prastuomenė gėrusi midų, o diduomenė – rūgusį kumelės pieną¹⁴. Šis nuostabą krašto turtingumu keliantis pasakojimas tampa atspirties tašku Daukantui, tęsiančiam legendą apie nuostabią šalį, kurioje net karčemos nevadinamos karčemomis:

Senowiej' po musū pīles arba miestus gaspadas newadīnos korczimomis, szimkomis kapp kad szenden waden; bet abelñaj medaunicziomis o retaj potīnicziomis buwo wadīnamas, nu to iog tīñaj swiets sósīrinkdamas mīdu gierę... (D1848, p. I)

Kaip žinoma, kalba Daukantui – itin svarbi, pamatinė pasaulio organizavimo priemonė, tad šiame kontekste įvedami „kilnūs“ žodžiai turėjo liudyti net mažuose dalykuose slypint didingą tikrovę: senovės Lietuvoje, tarsi sako Daukantas, nebuvo banaliai girtuokliaujama, lietuviai linksminęsi gerdami

¹⁴ Daugiau apie Alfredo Didžiojo (apie 849–899) laikais parengtą ir papildytą Pauliaus Orozijaus (Paulus Orosius) veikalo *Historiae adversus paganos* (V a.) vertimą žr. „Seven Books of Histories Against the Pagans“, in: *Britannica*; apie į šią versiją integruotą Wulfstano pasakojimą apie Baltijos kraštus žr. Juozas Tumelis, Norbertas Vėlius, „Wulfstano pasakojimas“, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 164–165.

„kilnius“ gėrimus gražiai pavadintose, „kilniose“ vietose. *Lietuvių kalbos žodynas* leksemą „medaunyčia“ reikšme „smuklė“ nurodo fiksuotą tik aptariamoje Daukanto *Naudingoje bitių knygelėje*; reikšme „alaus darykla“ – Mykolo Miežinio (1827–1888) *Lietuviszkai-latviszkai-lenkiszka-rusiszka* žodyne (Tilžė, 1894); leksemą „puotinyčia“ – tik Daukanto raštuose¹⁵. Tad ši pratarinės vieta laikytina kūrybine Daukanto integracija, be kita ko, galėjusia būti nulemta ir Motiejaus Valančiaus organizuoto blaivybės sąjūdžio. Prie midaus temos prakalboje dar grįžtama kiek vėliau, tik jau kaip visiems žinomą faktą nurodant XVII a. aktyviai (už pusantro milijono auksinų) plėtotą lietuviško midaus eksportą į Anglijos, Ispanijos ir Romos dvarus (D1848, III).

Pristatydamas bitininkystės istoriją, Daukantas pasitelkia ir jam žinomus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XV a. muitinių rejestrus, kurių duomenys, anot jo, patvirtina „apstybę bittiū Lietuvos žiamiej“ (D1848, p. I). Išlikusiuose muitinių rejestruose užrašyta, jog viena Lucko muitinė į svečią šalį „išleido“ tūkstantį pūdų vaško su maitu ir antra tiek be maito, kaip ir Balstogės muitinė. Daukantas įsitikinęs, jog ne mažiau turėjo „išleisti“ ir kitos muitinės, tokios kaip Bresto, Kauno, Jurbarko, Putivsko (knygoje *Putiwlau*) ir kitų. Anot jo, kurį laiką Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gyvenęs istorikas Aleksandras Gvanjinis (Alessandro Guagnini dei Rizzoni, 1538–1614) rašęs, „iog wissamī pasauliej’ nier tajp bałto medaus, kajp Žiamajtiuse“ (D1848, p. III)¹⁶. Daukanto turėta žinių apie tokio Micutos „ne wissaj tórtingojo žiamlonęs“ tėviškę, kurioje būta „dó szimtó pīłnū o tris szimtaj tósztīū drewiū“¹⁷ (D1848, p. I).

Anot Daukanto, LDK leisti įstatymai rodo, kaip krašte buvo gerbiamos bitės: jau XVI a. Lietuvos didieji kunigaikščiai Aleksandras (1461–1506) ir Žygimantas Augustas (Žygimantas Antrasis, 1520–1572) leido įsakus, reglamentuojančius bitininkystės praktiką. Tačiau išsamiausią su bitininkyste susijusių LDK įstatymų sąvadą, kaip rašo Daukantas, skaitytojas rasiąs 1529,

¹⁵ LKŽe: medaunyčia; LKŽe: puotinyčia.

¹⁶ Daukantas turi mintyje lotyniškai išėjusį Gvanjinio veikalą *Europos Sarmatijos aprašymas, kuris apima Lenkijos karalystę, Lietuvą, Žemaitiją, Rusiją, Mazoviją, Prūsiją, Pomeraniją, Livoniją, Maskvos ir totorių dalį (Sarmatiae Europaeae descriptio quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam, & Moschoviae, Tartariae partem complectitur*, Kraków: Typis Matthiae Wirzbistae, 1578).

¹⁷ Mintyje Daukantas čia galėjo turėti Gardino pavieto bajorą Micutą. Žr. Jūratė Čirūnaitė, „Gardino pavieto registras ir bajorų įvardijimas 1565 m. dokumente“, in: *Lituanistika*, 2020, t. 66, Nr. 3 (121), p. 229–243.

1566 ir 1588 m. Statutuose (D1848, p. III–IV). Istorijos dokumentų peržvalgą pratarinėje užsklendžia Daukantui būdinga apgailestavimo dėl išnaikintų buvusių didingų girių gaida:

Iszteriojós gĩrřs, nuwergós swietą ĩr bĩttes musũ krasztĩ pragajszo, szenden paklausajs kamĩ pamediej' bartĩ, ar kiejmĩ bĩttys berasi. Wĩssĩ dejou, iog medĩgos nebiera, isz kórios aulus ar bartys galietu dĩrptĩ. Jej pĩrmó nebuwo gana ĩszmintęis augintĩ, taupyti bej saugoti gĩrřs, ben dabar rejk imtęis protą ĩr wejzietĩ bej dabo- tęis, kajp tose tautose ąntór bej płaten bĩttys, kóriose nier girriũ. (D1848, p. IV–V)

Šioje atkarpoje jis, kaip ir savo istoriniuose veikaluose, tvirtai susieja girių sunaikinimą ir liaudies pavergimą, o bičių sunykimą laiko tik šiųdviejų įvykių pasekme. Pirmą neužtekę proto saugoti gamtos didybę ir gausą, užtat bent dabar reikia imtis proto ir mokytis laikyti bites iš tų kraštų, kur girių nėra, bitininkų. Būtinybė paklusti civilizacinės pažangos prievartai suaktualina anapus sienos esančių, t. y. kitoje valstybėje gyvenančių ir miškų jau nebeturinčių, lietuvių patirtį. Tad apgailint senovės gausą ir laisvę Lietuva įrašoma į europinį ekonominės raidos, suvokiamos ne kaip privalumas, o veikiau kaip skaudi neišvengiamybė, kontekstą.

Anot Daukanto, Settegastas, „garsus vyras ir mylėtojas Lietuvos tautos“, „lyg regėdamas“ prastą Didžiosios Lietuvos lietuvių padėtį paskelbė savo „raš- tą“ apie bites. Kitaip sakant, Daukantas, nors ir aiškiai suvokdamas, kad knyga parašyta kitoje valstybėje ir „kitiems“ lietuviams, apsidrausdamas tariamą- ja nuosaka („lyg regėdamas“) perduoda ją savo krašto lietuviams kaip savą. Toliau dviejų Lietuvų ar paties Settegasto artimumo Didžiajai Lietuvai tema niekaip neplėtojama.

Daukantui, matyt, nebuvo žinomas pirmasis lietuviškasis, 1801 m., Sette- gasto knygos leidimas, todėl savo parengtą versiją jis laiko antrąja, o pratar- mėje nemini nė vienos iš dviejų vokiškųjų Settegasto knygos redakcijų. Ir apie autorių, matyt, žino nedaug: nefiksuoja nei jo gyvenamosios vietos, nei to, kad tuo metu, kai leidžiama Didžiajai Lietuvai parengta redakcija, Settegastas jau daugiau kaip tris dešimtmečius miręs.

Settegasto ir Daukanto parengtas knygeles galima suvokti kaip kultūrinio transfero atvejį. Kultūros transfero teorija – tai humanitarinių ir socialinių mokslų metodas, skirtas analizuoti dinamiškai kultūrinių reiškinių (idėjų, praktikų, objektų ir kt.) sąveikai, mainams ir skirtingų kultūrų ar socialinių grupių maišymuisi. Teorija suformuluota XX a. devintajame dešimtmetyje daugiausia prancūzų ir vokiečių istorikų Michelio Espagne'o (gim. 1952) ir Michaelio Wernerio (gim. 1946) veikaluose, kaip senesnių sąvokų, tokių kaip „kultūrinė įtaka“, ar statiškų lyginamųjų tyrimų kritika. Laikantis šios teorijos, pabrėžiamas kultūros kintamumas ir tai, kaip elementai naujuose kontekstuose perinterpretuojami ir transformuojami, o ne vien atkartojami ar primetami. Daugiausia dėmesio skiriama tam, kaip priimančioji kultūra interpretuoja ir pritaiko naujus elementus, dažnai keičia pirminę jų reikšmę ar vartoseną taip, kad jie atitiktų vietinį kontekstą. Kultūrinio proceso dalyviai (vertėjai, mokslininkai ir kt.), perimantys ir kitoje kultūroje adaptuojantys idėjas ar objektus, t. y. veikiantys kaip mediatoriai, vadinami *perdavimo agentais*¹⁸.

Tiek Settegastas, tiek Daukantas lietuvių kultūros lauke veikė kaip Liaudies apšvietos judėjimo ideologijos perdavimo agentai. Settegastas buvo tiesiogiai įsitraukęs į šį judėjimą, XVIII a. pabaigoje Prūsijoje pasiekusį apogėjų. Jis įstojo į Rytų Prūsijos fizikos ekonominę draugiją, parengė ir išleido liaudžiai skirtus vokiškus bitininkystės vadovėlius, o pačioje XIX a. pradžioje vieną pritaikė Prūsijos lietuviams. Daukantą, nors veikiausiai tiesiogiai nesusijusį su Liaudies apšvietos judėjimu, veikė bendra Apšvietos ideologija, jis buvo susipažinęs su tuo metu leidžiamomis šviečiamojo pobūdžio knygelėmis vokiečių, rusų ir kitomis kalbomis. Jis buvo daugiausia švietėjiškųjų knygų ūkininkams parengęs ir išleidęs XIX a. lietuvių kultūros darbuotojas – iš viso priskaičiuotume apie 11 tokių jo parengtų leidinių, iš kurių, deja, išspausdinti ne visi, o kai kurių dingę ir rankraščiai¹⁹.

Settegasto knygos apie bites adaptacija – kultūrinio transfero, suvokiamo kaip aktyvaus pasisavinimo procesas, skatinamas įvairių tarpininkų grupių, besivado-

¹⁸ Rémy Duthille, „Cultural Transfer Theory and Exchanges Between Britain and the Baltic in the Eighteenth Century“.

¹⁹ Plačiau žr. Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 650–653.

vaujančių priimančiosios kultūros poreikiais, atvejais²⁰. Tiek Settegasto adaptacija Prūsijos lietuviams, tiek Daukanto Didžiosios Lietuvos lietuviams – tai kultūrinio transfero pavyzdžiai, kai interpretacijos lauke atsiduria ne užsienio ar kitos kalbos kūriniai, bet ankstesnės interpretacijos²¹. Abiem atvejais perimant buvo atliktos šaltinio transformacijos reikšminėje perimančios kultūros sistemoje²².

Ryškus tokios transformacijos elementas – Daukanto prakalba. Tai ne tik Didžiosios Lietuvos kultūrinėje terpėje, bet ir kitos kultūrinės epochos – Romantizmo – epochoje rašytas tekstas. Iš esmės utilitarinio, švietėjiškojo pobūdžio knygelė įvedama į romantinės istorijos sampratos kontekstą, kur rašytinių istorijos šaltinių brėžiama laiko tiesė randasi žodinio pasakojimo kuriamuose mitinio laiko ūkuose („nuo senų laikų“, „senovėj“, „visiems yra žinoma“ ir pan.). Daukanto tekste šiedu pradai – mitinis pasakojamasis ir rašytinės tradicijos – taip suglausti, kad neįmanoma brėžti ribų. Bitės, bitininkystė tampa nuo amžių puoselėta, lietuvių (žemaičių) tapatybėn įaugusia prigimtinės kultūros dalimi.

Daukantas, perleisdamas Liaudies apšvietos kontekste išėjusią Settegasto knygelę, ne tik įrašo ją į carinės Rusijos pavergtų lietuvių praktinio švietimo paradigmą, bet ir skleidžia žinią apie didingą praeitį, grindžiančią orią lietuvių laikyseną: senovėje būta laikų, kai tokių praktinių žinių skolintis nereikėjo, kai lietuviai, darniai sugyvendami su gamta, patys puikiai mokėjo tvarkytis. Deja, su giriomis buvo prarasta laisvė, kartu su laisve nutrūko ir senosios bitininkystės tradicija. Kitaip tariant, Daukantas, pratarmės pabaigoje ragindamas savo skaitytojus „tankių tankiausiai“ skaityti Settegasto knygelę ir atidžiai mokytis visokių bitininkystės paslapčių bei smulkmenų, didžiąja teksto dalimi žadina pražuvusių laikų, kai nereikėjo nei skaityti svetimųjų, nei iš jų mokytis, ilgesį. Taip iš bitininkystės istorijos tekstų suaustoje drobėje nejučia ima ryškėti svarbiausios istorinių Daukanto veikalų temos – laisvės – kontūras. Taigi kuklius liaudies švietimo tikslus kėlusios Settegasto *Naudingos bičių knygelės* patiria pakartotinę semantizaciją²³ – yra persmelkiamos svarbiausio nelaisvos tautos lūkesčio.

²⁰ Matthias Middell, „Kulturtransfer, Transfers culturels“, in: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 2016.

²¹ Michael Espagne, Michael Werner „Deutsch-französischer Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert“, in: *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris, 1985, Bd. 13, p. 509.

²² Rémy Duthille, *op. cit.*, p. 2.

²³ *Ibid.*

IŠVADOS

Parengęs lietuvišką savo knygos apie bites versiją, Settegastas veikė kaip Liaudies apšvietos idėjų perdavimo Prūsijos lietuvių valstiečių bendruomenei agentas. Dėstomas turinys ir medžiagos pateikimo forma buvo orientuota į Liaudies apšvietos judėjimo šviečiamosioms knygoms keliamus reikalavimus. Reikšmingiausia Settegasto atlikta transformacija buvo kalbinė – knyga perrašyta aiškia, gyva ir valstiečiams suprantama lietuvių kalba. Tiek vokiškajame, tiek lietuviškajame leidime siekta kovoti su valstietiškąjį mentalitetą persmelkusi prietaringumu, skatintas kritinis mąstymas (sveikas protas), ugdyta asmeninė atsakomybė, aiškinti protingo ūkininkavimo principai. Dalykinėje knygos dalyje suteikiama bendrųjų žinių apie bites, jų fiziologiją, avilio gyvenimo organizaciją, perduodami praktiniai bitininkystės, avilių gamybos, medaus gavybos ir panaudojimo patarimai. Knygoje įklijuotos dvi paties autoriaus parengtos iliustracijos.

Šis Settegasto knygos leidimas, šiek tiek pataisius korektūrą, 1820 m. perleistas Karaliaučiuje. Po beveik trisdešimties metų Daukantas perleido knygą pavadinimu *Naudinga bittių knygelė* Peterburge (1848). Jis atliko teksto transformaciją – pritaikė rašybą ir kalbą prie Didžiosios Lietuvos rašytinės tradicijos, taigi adaptavo Settegasto knygą Didžiosios Lietuvos kultūrinėje terpėje. Be to, Settegasto knyga buvo pritaikyta ir prie pakitusios kultūrinės epochos – XIX amžiaus. Tai Daukantas padarė parašęs leidimui romantizmo epochos dvasią atitinkančią pratarmę: joje, kaip ir Daukanto istorijos veikaluose, brėžiama glaudi sąsaja tarp senovėje krašto gerovę garantavusių girių ir liaudies laisvės – sunaikinus viena buvo prarasta ir kita. Bitės, laisvi vešlių girių gyvūnai, pratarmėje tapo savotiška laisvės metafora: sunykus girioms, liko nebepritaikomi laisvų lietuvių (žemaičių) prigimtinių kultūros dalimi buvę bitininkystės įgūdžiai. Naujos, kultūrinės, bitininkystės lietuviai priversti mokytis iš svetimųjų. Ši Daukanto pratarmė kuklius liaudies švietimo tikslus kėlusiai Settegasto knygai apie bites suteikė pakartotinę semantizaciją: knyga tapo ne tik praktinių žinių šaltiniu, bet ir pavergtos tautos laisvės ilgesio apraiška.

Alzheimer-Haller Heidrun, *Handbuch zur narrativen Volksaufklärung. Moralische Geschichten 1780–1848*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2004.

[Baltramaitis Silvestras], *Списокъ литовскихъ и древне-прусскихъ книгъ, изданныхъ съ 1553 по 1903 годъ: приложение къ „Сборнику библиографическихъ матеріаловъ для географіи, этнографіи и статистики Литвы“*, составилъ С. И. Балтрамйтисъ, С.-Петербургъ: [типографія В. Безобразова и Комп.], 1904.

Biržiška Vaclovas (sud.), *Antrosios Lietuvių bibliografijos dalies (1800–1864) papildymai*, in: Vaclovas Biržiška (sud.), *Lietuvių bibliografija*, d. 3, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidybos komisija, 1929.

Biržiška Vaclovas (sud.), *Lietuvių bibliografija*, kn. 2: 1800–1864, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidybos komisija, 1926.

Biržiška Vaclovas (sud.), *Lietuvių bibliografijos antrosios dalies (1800–1864) papildymai*, in: Vaclovas Biržiška (sud.), *Lietuvių bibliografija*, d. 4, t. 1, Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidybos komisija, 1935.

Čirūnaitė Jūratė, „Gardino pavieto registras ir bajorų įvardijimas 1565 m. dokumente“, in: *Lituanistika*, 2020, t. 66, Nr. 3 (121), p. 229–243.

D1848 – [Daukantas Simonas, Settegast Daniel Gottlieb], *Naudinga bittiū knygelė taj yra ajszkós pamokimas kajp par Iszmint[i]ngą bittiu kawojimą gał daug naudos nusipelnyti wissims bitteles mylentims qnt géro paraszytą par G. D. Settegast*, Petropilie: Ispaušta pas K. Kraju, 1848 (<https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1R0000088005>).

Duthille Rémy, „Cultural Transfer Theory and Exchanges Between Britain and the Baltic in the Eighteenth Century“ (<https://hal.science/hal-03444579/document>).

Endzinas Arnoldas, „Mokymui naudotų lietuviškų knygų Rytų Prūsijoje klausimu (XVIII–XIX a. pirmas ketvirtis)“, in: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1966, t. 5, p. 139–157.

Espagne Michael, Werner Michael, „Deutsch-französischer Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert“, in: *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, Bd. 13, herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris, 1985, p. 502–510.

Erler Georg, *Die Matrikel der Universität Königsberg i. Pr. 1544–1829*, Bd. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, sąs. 1–2, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1911–1912.

Forstreuter Kurt, „Settegast, Daniel Gottlieb“, in: *Altpreußische Biographie*, Bd. 2: *Malitz-Z*, herausgegeben im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung von Christian Krollmann, Kurt Forstreuter, Fritz Gause, Marburg, Lahn: Elwert, 1967, p. 667.

Girdzijauskas Juozas, *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Gocentas Vytautas, „Königliche physikalisch-ökonomische Gesellschaft [Karališkoji fizikos-ekonomikos draugija]“, in: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2: *Kas–Maž*, Mažosios Lietuvos fondas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 275.

- Juška Albertas, *Mažosios Lietuvos mokykla*, Mažosios Lietuvos fondas, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2003.
- Juška Albertas, „Settegast (Zetetastas) Daniel Gottlieb“, in: *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 4: *Rahn–Žvižėžeris*, Mažosios Lietuvos fondas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 235–236.
- Kaunas Domas, *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas: pataisytas Lietuvių kalbos žodyno* (1–20, 1941–2002) elektroninė versija (www.lkz.lt).
- Middell Matthias, „Kulturtransfer, Transferts culturels“, in: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 2016 (https://docupedia.de/zg/middell_kulturtransfer_v1_de_2016).
- [Rehs Carl], *Michael Kurella und Daniel Gottlieb Settegast, zwei ostpreußische Pioniere der Bienenzucht als Zeitgenossen des „Alten Fritz“*. Aus ihren Büchern ausgewählt und eingekleidet von Carl Rehs, in: *Wie wir wurden! Eine Buchreihe aus der Geschichte der deutschen Bienenwirtschaft*, Bd. 5, herausgegeben von Karl Hans Kickhöfel, Leipzig: Leipziger Bienenzeitung, 1942.
- S1801 – [Settegast Daniel Gottlieb], *Naudingos Bicžû Knygeles tai efti aißkus Pamokinnimas kaip per išminteringą Bicžû Kawojimą galli daug Naudôs prifipelnitis, wiffiems Bitteles Mylinteriems ant gero raßytos nû D. G. S. Prekulej*, [Karalauczeje: Drukawota nû Ering bey Aberland, 1801] (<https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/objects/990004511811008452>).
- S1820 – [Settegast Daniel Gottlieb], *Naudingos Biczu Knygeles tai efti aißkus Pamokinimas kaip per išminteringą Biczu Kawojimą galli daug Naudôs prifipelnitis, wiffiems Bitteles Mylinteriems ant gero raßytos nû D. G. S. Prekulej*, Karalauczeje: Ißspauf-ta Karalißkoj’ Artungo Drukawoneje, 1820 (<https://kolekcijos.biblioteka.vu.lt/objects/990004511801008452>).
- [Settegast Daniel Gottlieb], *Bienencatechismus für meine Landsleute; darinnen ihnen deutlich in Fragen und Antworten die Kunst gelehret wird, von Bienen mit geringer Mühe großen Nutzen zu erlangen* von D. G. Settegast Mitglied der königlich Ostpreußisch Mohrungschen physikalisch-ökonomischen Gesellschaft, Königsberg: Herausgegeben von obgedachter Gesellschaft und im Verlage der Hartungschens Buchhandlung, 1795 (<https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10299035>).
- [Settegast Daniel Gottlieb], *Das Wahre und Nützliche in der Bienen-Zucht allen Bienen-Freunden auf dem Lande nach lauter eigenen Erfahrungen kurz und deutlich gelehret* von D. G. Settegast Präz. in Prökuls, Königsberg: Hartung, 1798.
- „Seven Books of Histories Against the Pagans“, in: *Britannica* (<https://www.britannica.com/topic/Seven-Books-of-Histories-Against-the-Pagans>).
- Tumelis Juozas, Vėlius Norbertas, „Wulfstano pasakojimas“, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 164–165.

Lithuanian Editions of Daniel Gottlieb Settegast's Books on Bees as a Case of Cultural Transfer

Summary

Daniel Gottlieb Settegast (1741–1813), a graduate of the University of Königsberg who came from the territory that is now Poland, worked as a teacher at the school in Prökuls (Lith. Priekulė) from 1763 until his death. At the end of the eighteenth century, he compiled and published three versions of a beekeeping textbook: two in German and one in Lithuanian. These were books intended for popular education. In the mid-nineteenth century, Simonas Daukantas adapted Settegast's textbook for the residents of Lithuania Major, also for the purpose of public education. Applying the methodology of cultural transfer, this article examines these two Lithuanian editions of Settegast's book on bees as examples of the adaptation of the ideas of popular enlightenment (German: *Volksaufklärung*) to different cultural contexts.

Settegast was involved in the popular enlightenment movement that gained popularity in Prussia in the second half of the eighteenth century: while working as a teacher in Prökuls, he joined the East Prussian Society for Physics and Economics, which was dedicated to promoting public education. With its support, he wrote and published *Bienencatechismus* (The Bee Catechism, Königsberg, 1795), a highly popular book about bees in German. Three years later, a slightly revised second German edition of Settegast's book was published under the title *Das Wahre und Nützliche in der Bienen-Zucht* (Reliable and Useful Beekeeping Tips, Königsberg, 1798). Another three years later, a Lithuanian version of the book on bees, prepared by Settegast himself – *Naudingos Biczû Knygeles* (Useful Books on Bees, Königsberg, 1801) – was published. It was based on the first German edition of 1795.

Having prepared the Lithuanian version of his book, Settegast acted as an agent for conveying the ideas of popular enlightenment to the community of Lithuanian peasants in Prussia. The content of the presentation and the format of the material were tailored to the standards set by the educational books of the popular enlightenment movement. The most significant transformation Settegast undertook was linguistic in nature, that is, the rewriting of the book in clear and vivid Lithuanian that was easily understood by the peasants. Both the German and Lithuanian editions sought to combat the superstitions that permeated the peasant mindset, encouraged critical thinking (common sense), fostered personal responsibility, and explained the principles of sound farming.

The main body of the book provides general information about bees, their physiology, the organisation of life in a hive, practical advice on beekeeping, hive construction, honey harvesting, and honey use. Two illustrations created by the author himself are glued in the book.

With a few minor proofreading corrections, this edition of Settegast's book was reprinted in Königsberg in 1820. Nearly thirty years later, in 1848, Simonas Daukantas republished the book under the title *Naudinga bīttiū knygelė* (A Useful Bee Book) in St Petersburg. Daukantas transformed the text: he adapted the orthography and language to the written tradition of Lithuania Major, thereby adapting Settegast's book to the cultural context of Lithuania Major. Also, he adapted Settegast's book to the changing cultural climate of the nineteenth century. Daukantas achieved this by writing a preface that captured the spirit of Romanticism. Like Daukantas's historical works, the preface asserts a close connection between the forests that ensured the region's prosperity in ancient times and the freedom of the people: with the destruction of one, the other was lost as well. Bees, the free creatures of thriving forests, became a metaphor for freedom in Daukantas's preface: with the disappearance of the forests, the beekeeping skills that had been an integral part of the indigenous culture of the free Lithuanians (Samogitians) also became obsolete. Lithuanians were forced to learn about modern, cultured beekeeping from foreigners. Daukantas's preface imparted a new meaning to Settegast's book on bees, which had set out with modest goals of people's enlightenment: it became not only a source of practical knowledge, but also a manifestation of longing for freedom of an oppressed nation.

KEYWORDS: literature of Prussian Lithuania; popular enlightenment; book on bees; Simonas Daukantas; Romanticism; cultural transfer.